

**ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՄԻ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԻ ՀԵՏՔԵՐՈՎ**

Հայաստանի առաջին հանրապետության քաղաքական կյանքի կարևոր իրադարձություններից մեկի՝ Մայիսյան ապստամբության թեման հայ պատմագիտության մեջ ամենաշատ արծարծվածներից է:¹

1918-1920թթ. պատմությունն ուսումնասիրողներից թերևս ոչ մեկը չի շրջանցել այդ թեման, քանի որ դրան առանցքային դեր է հատկացվել Հայաստանի Հանրապետության անկման և խորհրդայնացման գործում: Ընդ որում, խորհրդահայ պատմաբանների և դաշնակցական գործիչների կողմից այն ներկայացվել է տրամագծորեն հակառակ մոտեցումներով՝ մի կողմից՝ որպես Հայաստանի խորհրդայնացման գլխավոր փորձ, հերոսական ապստամբություն, մյուս կողմից՝ դավաճանություն հայ ազգի և պետության շահերին: Երկու դեպքում էլ հարցին մոտեցել են գաղափարաքաղաքական առումով՝ Մայիսյան իրադարձությունների հետ կապված շատ հարցեր հարմարեցնելով նախօրոք նախանշված դերերին:²

Չնայած հետխորհրդային տարիներին այս ուղղությամբ կատարված աշխատանքներին՝ թեմային վերաբերող բազմաթիվ հարցեր դեռ կարոտ են լուսաբանման:

Խոսքը վերաբերում է թե՛ բնակչության և զորքի մասնակցությանը, թե՛ տեղական իշխանության մարմինների և թե՛ Դաշնակցության տեղական կոմիտեի ու Ալեքսանդրապոլի բոլշևիկների գործունեությանը:

Թեմայի գիտական ուսումնասիրության համար առանձնապես կարևոր են ինչպես արխիվային նոր փաստաթղթերի, այնպես էլ դեպքերի վերաբերյալ ժամանակակիցների հիշողությունների հրապարակումները:

Այս տեսակետից առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում Հիպերիկ Չոլախյանի* կնոջ հուշերը ամուսնու մահվան հանգամանքերի մասին, որ հրատարակվել են 1920թ. հունիսին «Հառաջ» թերթում:³ Մեր կողմից հրապարակվող այս փաստաթուղթը կարող է լույս սփռել մի շարք հարցերի, մասնավորապես, Ալեքսանդրապոլի գավառի տեղական իշխանության մարմինների գործունեության վրա: Հայտնի է, որ Ալեքսանդրապոլի տեղական իշխանության մարմինները քաղաքն առանց կռվի հանձնել են ապստամբներին, վերջիններս իրենց հերթին

¹ Տե՛ս **Քառյան Ս.**, 1920թ. Մայիսյան ապստամբությունը խորհրդահայ պատմագիտության մեջ, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, № 1, Եր., 2003, էջ 61-71:

² Տե՛ս **Ալեքսանյան Կ.**, Մայիսյան ապստամբության պատմությունից, ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ» հ. 3, Եր., 2000, էջ 121-129:

* Հիպերիկ Չոլախյանը 1916թ. ավարտել է Պետրոգրադի գյուղատնտեսական ճեմարանը, 1918թ. թուրքերի հեռանալուց հետո աշխատել է Ալեքսանդրապոլում, 1920թ. մարտի 10-ին ընտրվել է գավառային ինքնավարության վարչության նախագահ: 1920թ. մայիսյան ապստամբության օրերին ՀՀ Դաշնակցության տեղական կոմիտեի նախագահն էր:

³ Հառաջ, 1920, Եր., երեքշաբթի, 22 հունիսի:

նույնպես առանց կովի այն հանձնել են կառավարական ուժերին: Մասնավորապես, զինվորական իշխանությունները մայիսի 1-ին կտրուկ քայլեր չեն ձեռնարկել զորքի մասնակցությունը կանխելու ուղղությամբ: Ավելին՝ Ալեքսանդրապոլի կայազորի պետ Խաչատուրովը նույնիսկ բոլշևիկյան ելույթ է ունեցել՝ նպատակ ունենալով հանգստացնել զորքին:⁴

Իր հերթին, Դաշնակցության տեղական կոմիտեն ևս բախումների չի գնացել ինչպես մայիսի 1-ին, այնպես էլ հետագա օրերին: Ավելին, Դաշնակցության տեղական կոմիտեի նախագահ Հիպերիկ Չոլախյանի հրահանգով տեղական իշխանության մարմինները և դաշնակցական կառույցի պատասխանատուներն անցել են ընդհատակ: Իսկ ավելի ուշ Չոլախյանը լուծարված է համարել նաև Դաշնակցության տեղական կոմիտեն՝ չստանձնելով առանձին դաշնակցականների ծայրահեղական գործողությունների պատասխանատվությունը:

Հրապարակվող փաստաթղթից ակնհայտ երևում է, որ Ալեքսանդրապոլի գավառի թե՛ տեղական իշխանության (զինվորական և քաղաքացիական) և թե՛ կուսակցական մարմինները, մայիսյան իրադարձությունները համարելով խռովություն, իսկ դրանց ճնշումը՝ ժամանակի հարց, խուսափել են ավելորդ բախումներից և զոհերից:

Ակնհայտորեն բախումներից խուսափել են նաև հակակառավարական շարժման ղեկավարները: Հայ բոլշևիկները, ոգևորվելով Ադրբեջանի խորհրդայնացումից և մայիսյան ցույցերի հաջողություններից, փորձել են խաղաղ ճանապարհով պետական հեղաշրջումը հասնել Հայաստանի խորհրդայնացմանը:

Տեղական զինվորական և քաղաքացիական իշխանության, նաև կառավարության ու դաշնակցական կուսակցության ներկայացուցիչները ազատ ելումուտ են ունեցել զրահագնացք և բանակցություններ վարել: Նրանց հիմնական մտահոգությունը եղել է ծայրահեղական գործողություններից բոլշևիկներին զերծ պահելը և հասարակությունն ու զորքը չպառակտելը:

Բոլշևիկները մայիսի 10-ին Ալեքսանդրապոլում հռչակում են խորհրդային իշխանություն՝ նախապես ստանալով տեղական իշխանությունների համաձայնությունը՝ քաղաքն առանց կովի հանձնելու վերաբերյալ: Իրենց հերթին ապստամբները խոստանում են չգնդակահարել այն դաշնակցականներին, որոնք, նախօրոք կազմած ցուցակի համաձայն, ձերբակալվել էին: Բանակցությունների արդյունքում վերջիններս հաջորդ օրն արդեն ազատ են արձակվում: Եվ ընդհանրապես, տեղական իշխանությունները մինչև վերջ բանակցությունների մեջ էին ապստամբների հետ՝ ձգտելով նրանց հետ պահել ծայրահեղ գործողություններից:⁵ Պ.Խաչատուրովը, վճռականորեն դեմ լինելով եղբայրասպան պատերազմին և ռազմական գործողություններին, մայիսի 13-ին գալով զրահագնացք՝ վճռակա-

⁴ Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետ՝ ՀԱԱ), ֆ. 1021, ց. 3, գ. 41, թ. 1-16:

⁵ Խաչատուրովը զրահագնացքից դուրս է եկել ժամը մեկին, երբ համաձայնության է եկել բոլշևիկների հետ ռազմական գործողությունների չդիմելու հարցում:

նորեն պնդել է պատվիրակություն կազմելու և կառավարության հետ բանակցություններ վարելու անհրաժեշտության մասին:⁵

Հարկ է նշել, որ երկու կողմերն էլ իրենց կուսակիցների կողմից ենթարկվել են խիստ քննադատության՝ մեղադրվելով անվճարականության, անգործության, վախկոտության և դավաճանության համար: Պատահական չէ, որ հենց նրանք, ովքեր փորձել են խաղաղ ճանապարհով հարցերը լուծել, դարձել են առաջին զոհերը: Նրանցից երկուսը՝ զինվորական իշխանության ներկայացուցիչ, Ալեքսանդրապոլի զինվորական կայազորի պետ Պ. Խաչատուրովը և զավառային ինքնավարության վարչության նախագահ Հ. Չոլախյանը, զոհ են գնացել դաշնակցական մատուցողների գնդակներին: Ինչ վերաբերում է ապստամբներին, ապա նրանց, հատկապես Մուսայեյանի և Ղարիբջանյանի հասցեին մեղադրանքները դեռ հնչել են ՌՀԿ-ի մայիսի 13-ի նիստի ժամանակ:⁶

Կարծում ենք՝ բոլշևիկների կողմից քաղաքն առանց կռվի թողնելու գործում, նրանց իշխանության ներքին ճգնաժամի և պարենի բացակայությունից բացի, կարևոր դեր են կատարել նաև Ալեքսանդրապոլի տեղական իշխանության և Դաշնակցական տեղի ղեկավար մարմինների հավասարակշռված գործողությունները, որոնց շնորհիվ ստեղծվել էին նպաստավոր պայմաններ հասարակությունը չպառակտելու և երկրի կայունությունը չխախտելու համար: Մակայն, ցավոք, Հայաստանի Բյուրո կառավարությունը և արտակարգ լիազորություններով Ալեքսանդրապոլ ուղարկված Շիրակի նահանգապետ Կարո Սասունին չեն կարողանում օգտվել այդ նպաստավոր իրավիճակից: Թեև Բյուրո կառավարությունը իր մի շարք խիստ օրենքներով ու վճարական պատժիչ գործողություններով ճնշում է բոլշևիկյան խռովությունը, բայց իրավաքաղաքական տեսակետից երկրում կատարվող խախտումները թուլացնում են պետականության հիմքերը:

Հրապարակվող փաստաթուղթը շատ կարևոր աղբյուր է հատկապես Մայիսյան իրադարձություններից հետո ստեղծված վերոհիշյալ իրավիճակի վերաբերյալ:

Աշխեն Չոլախյան

Հիպերիկ Չոլախյանի վերջին օրերը և մահը

Արդեն ամիսն անցաւ, բայց մամուլի մէջ ոչ մի լուր չտուեց ամուսնու եղեռնական մահուան հանգամանքները պարզելու նպատակով: Համարեա օրական մի քանի անգամ ստիպւած եմ լինում ինձ այցելողների հետաքրքրութիւնը բաւարարելու համար, զէք թուրքիկ կերպով, վերյիշելու ինձ համար ծանր ու սև օրերի մանրամասնութիւնները: Միւս կողմից՝ Հիպերիկի մահուան առթիւ պտտուող ու մեկը միւսին հակասող ասե-կոսէներն այսօր ստիպում են ինձ գրիչ առնել և լուսարանել այդ եղեռնական մահուան իսկական պատկերը: Մայիսի 9-ին Ալեքսպոլում պաշտօնապէս յայտնի եղավ, որ բերդի զօրաշարքերում և կայարանում բոլշևիկ տրամադրութիւններ կան:*

⁵ ՀԱՍ, ֆ. 1021, ց. 3, գ. 41, թ. 10:

⁶ ՀԱՍ, ֆ. 1457, ց. 1, գ. 164, թ. 1:

* Ի նկատի ունի մայիսի 9-ի Հ. Օհանջանյանի պաշտոնական հաղորդումը Դաշնակցության կենտրոնական կոմիտեին՝ Ալեքսանդրապոլի կայազորի և Մուսայեյանի զրահագնացքի բոլշևիկների կողմն անցնելու և քաղաքացիական կռվի անխուսափելիության մասին:

Մայիսի 10-ին, երկուշաբթի ամբողջ օրը, Հիպերիկը չափազանց մտահոգ ու ընկճած, զբաղած էր կուսակցական գործերով: Նա շարունակ կրկնում էր «մենք յիմարութիւն է կատարելու և իզուր, միանգամայն անմեղ զոհեր պիտի լինեն»:

Այդ օրը քաղաքում մենք միտինգ էր, որտեղ առաջարկեց ժողովրդին գնալ զրահապատը գրասերու:՝ Հիպերիկը դեմ էր այդ առաջարկին, ընկճած սրտով տուն եկավ, բայց շուտով գնաց, միայն վերադարձաւ ուշ գիշերը:

Մայիսի 11-ին, երեքշաբթի օրը, քաղաքից կայարան պատուիրակներ գնացին՝ դրութիւնը պարզելու համար: Խռովարարները պատուիրակութեանը ներկայացրել էին մի ցանկ, որով պահանջում էին 12 դաշնակցականների՝ իբրև պատանդների, սպառնալով, հակառակ դեպքում ժամը 4-ից գնդակոծել քաղաքը:՝ Այդ ցուցակում Հիպերիկի անունը չկար: Բայց պահանջած մարդկանցից բոլորը, բացի Մարգարեանից,՝ պահել էին:

Ինձ կանչեցին և խնդրեցին ամփոջապես գտնել Հիպերիկին և դրութեան մասին յայտնել նրան: Հիպերիկին ես գտայ Դաշնակցութեան ակումբի բակում, ուր նա վերջին հեռագիրն էր խմբագրում: Յայտնեցի ինչ ինձ յանձնարարած էր, որից յետոյ նա իսկոյն շտապեց քաղաքային վարչութիւն: Մինչ ես յետեւից հասայ, տեսայ՝ կառք նստած Հիպերիկը, Ա. Մարգարեանը, բժ. Ս. Լազարեանը և Գեղեղն Խոյեցեանը՝ գնում են կայարան՝ Ս.Մուսայելեանի մօտ: Այնտեղ Հիպերիկը խռովարարներին յայտնում է հետևեալը. «Այն ցուցակը, որ դուք ինձ այսօր էք ուղարկել, ինձ երեկ էր յայտնի, և ես՝ իբրև Դաշնակցական կօմիտէի նախագահ, հաւաքեցի ընկերներս և յայտնեցի նրանց, որ նրանց կեանքը վտանգած է, ուստի նրանք պետք է թագնեն, իսկ ես իբրև նախագահ կամովին եկել եմ ձեզ մօտ, վարվեցէք ինձ հետ այնպէս, ինչպէս ձեզ հաճելի է»: Նրանք, սակայն, պատասխանում են, որ ընկեր Չոլախյանին ձեռք չեն տալու: Հիպերիկը խռովարարներից վերցնում է ազնիւ խօսք, որ նրանք ևս ոչ մի դաշնակցականի չեն ձերբակալելու ու չեն գնդակահարելու, որ նրանց մուտքը քաղաք պետք է կրի խաղաղ բնոյթ, իսկ ՀԶԴաշնակցութիւնը սրանից յետոյ ոչ մի կրակոցի և էքսցեզի համար պատասխանատու չէ, որովհետև կուսակցական կօմիտէն ցրած է: Այդ օրը ժամը 4-ին բոլշևիկյան զօրքը մտաւ քաղաք և ամենուր դրեց իր պահակները: Նոյն գիշերը, ժամը 12-ին եկավ մի սպայ երկու զինուորի հետ, և օրդերը ցոյց տալով ձերբակալեց Հիպերիկին ու տարաւ միլիցայէտ Հ. Ամատունու մօտ:՝ Առաւօտեան իմացայ, որ ձերբակալել են նաև նախկին քաղաքապետ Հ. Մելքոնեանին,՝ Ամերիկեան կօմիտէի լիազօր Գ. Պարունակեանին,՝ Գ. Գինոսեանին և Արտ. Շահրիացեանին:

* Բնակչության նման տրամադրվածության մասին է վկայել նաև Բյուրո կառավարության կողմից արտակարգ լիազորություններով Ալեքսանդրապոլ ուղարկված Հովակիմ Բուդաղյանը:

* Հեղինակը շփոթում է. այդ պահանջը ներկայացվել է մայիսի 10-ին:

* Ա. Մարգարյանը քաղաքային վարչության անդամ էր:

* Խոսքը վերաբերում է Գևորգ Խոյեցյանին:

* Հայկ Ամատունին Մայիսյան խռովության ժամանակ եղել է քաղաքի միլիցիայի կոմիսարը: Խռովության ճնշումից հետո փախել է Թիֆլիս, ապա՝ մեկնել Բաքու, աշխատել Արտակարգ հանձնաժողովում: Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո վերադարձել է Երևան, զբաղեցրել մի շարք պատասխանատու պաշտոններ: 1921թ. որպես ՀՀ արտակարգ հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ գործուղվել է Ալեքսանդրապոլ: Թուրքերի հեռանալուց հետո եղել է Ալեքսանդրապոլի շրջանային հեղկոմի ներքին գործերի բաժնի վարիչ:

* Հայկ Մելքոնյանը հրաժարական էր տվել 1920թ. ապրիլի 6-ին:

* Մայիսյան ապստամբությունից հետո Ամերիկյան կոմիտէի տեղական ներկայացուցիչ էքսմանը Գ. Պարունակյանին ազատել է աշխատանքից:

Մայիսի 12-ին, չորեքշաբթի օրը, մինչև ցերեկայ 12-ը, բանտարկեալները պահեցին Ամատունու մօտ: Իմացայ, որ գիշերը, երբ բոլոր բանտարկեալներին բերում են միլիցիայեացի մօտ, Հիպերիկը դիմում է վերջինիս հետևեալ խոսքերով. «Յայտնեցէք ձեր մեծերի միջոցաւ իմ կառավարութեան, որ նա երբէք ի նկատի չառնի մեր կեանքին սպառնացող վտանգը իր քայլերի մէջ, ազատ զգայ իրեն»:

Ժամը 1-ին բոլորին ոտքով տանում են բերդ: Հասնելուն պէս իրենց գրասենակի առաջ, բանտարկեալներին յանձնելու ժամին, մօտ է վազում ինչ որ մի ուսանող և յայտնում հետևեալը. «Հայ գրահապատից հեռագիր ստացեց, հետևեալ բովանդակութեամբ- ներողութիւն խնդրել ընկեր Չոլախեանից և նրան արձակել իբրև թիւրիմացաբար ձերբակալածի»: Հիպերիկը յայտնում է, որ թիւրիմացաբար ձերբակալած է ոչ միայն ինքը, այլ նաև բոլորը, և եթէ միւսներին չեն արձակի, ինքը ևս կմնայ նրանց հետ: Ժամը 4-ին, երբ ես կերակուր ուղարկելու հոգսով էի զբաղւած, հերթապահ սպան եկավ յայտնելու, որ ձեր ամուսինը ազատ է յայտարարւած, միայն ինքը յամառութիւն է ամուսն և դուրս չի գալիս: Քաղաքում շատերն արդէն այդ մասին գիտեին: Ինձ մօտ եկան երկու անձնատրութիւններ և յայտնեցին, որ Հիպերիկի ներկայութիւնը քաղաքում անհրաժեշտ է, և ինձ վրայ պարտականութիւն դրեցին գնալ նրան բերելու: Ես զնացի բերդ և «Կաբանի» կոչւած բանտից մեծ դժարութեամբ կարողացայ համոզել Հիպերիկին դուրս գալու:

Երկուշեան ժամը 7-ին տուն եկանք: Հիպերիկը սաստիկ հոգնած էր: Նա մնաց տանը մինչև առաւօտ:

Մայիսի 13-ի առաւօտեան՝ ժամը 8-ին, երբ Հիպերիկը հագնում էր, այլայլւած ներս վազեցին նրա մօտ ընկեր Իսահակ Տեր-Ներսիսեանը, ապա Լ. Սարգսեանը* և շտապով կառք նստեցին ու գնացին: Իմացայ, որ բերդում լսելով, Երևանից մօտեցող զօրքի մասին, որոշել են կրակ բանալ նրանց վրայ, իսկ ռազմապաշարի պահեստները պայթեցնել: Իսկ էսերների և էսդէկների խառը ժողովը որոշել է ամէն կուսակցութիւնից մեկական մարդ ուղարկել գրահապատ, բանակցելու խռովարանների հետ ու դրութիւնը փրկելու:

Ամբողջ օրը Հիպերիկից լուր չեկավ, շատ անհանգիստ էի: Երկուշեան լուր ստացեց, որ չանհանգստանաք, եթէ Հիպերիկը ուշանայ, որովհետև պատգամավորներին կայարանից յատուկ շոգեմեքենայով դէպի կառավարութեան զօրքը ուղարկելուց յետոյ, գիծը բոլշիկները փչացրել են, երեք պատգամավորները գուցէ չվերադառնան:

Երկուշեան սկսեցին լուրեր պատել, թէ բոլշիկները քաղաքից հեռանալու են, բայց հեռանալուց առաջ զուցէ դաշնակցականների ընտանիքներին վնասեն կամ հետները պատանդ տանեն: Մեր ընտանիքում ոչ ոք չկար, և ամուսնուս եղբօր երեք որբերը, որոնց մենք էինք պահում, սաստիկ վախեցած խուճապ առաջացրին:՝ Մեր ծանօթների որոշմամբ բժիշկ Լազարեանը եկավ մեր տանը մնալու: Կես գիշերին՝ ժամը 4-ին, Հիպերիկը տուն եկավ յոգնած, քաղցած, նրա հետ էր Իսահակ Տեր-Ներսիսեանը և բոլշիկի մի բանուր, փոստի կօմիսարը: Հիպերիկը ուրախ էր, որ պատգամավորութեան միասիան յաջող էր անցել:՝

* Լևոն Սարգսյանը սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության ներկայացուցիչն էր, 1918թ. մայիսից մինչև 1919թ. մայիսը Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչության նախագահը:

* «Շիրակ» կոոպերատիվների միությունը Չոլախյանի մահից հետո ֆոնդ է բացել նրա որբերին պահելու համար՝ նվիրաբերելով 100000 ռուբլի:

* Պատվիրակությունը (Լևոն Սարգսյան, Հիպերիկ Չոլախյան, Իսահակ Տեր-Ներսիսյան) Ադրիանով մայիս 13-ին հանդիպել է Մեպուհին՝ խնդրելով թույլատրել գնալ Երևան բանակցությունների՝ ստեղծված իրավիճակից անարյուն դուրս գալու համար: Մակայն Մեպուհը

Կես ժամ չանցած, բժ. Լազարեանի հետ նրանք գնացին կայարան: Իմ խնդրին՝ մնալ քիչ և հանգստանալ, Հիպերիկը պատասխանեց. «Եթե մենք մինչև ժամը 6-ը պատասխան չտանք, Սեպուհի* և Գամազյանի զինուորները կրակ բաց կանեն և հազարուր տողովորդ կարող է վնասել: Ժամը 4 և կեսին գնացին: Մայիսի 14-ի առաւօտեան ժամը 8-ին տոմս ստացայ Հիպերիկից, որով յայտնում էր, թէ բոլշևիկները հեռացան, ոչ մի կաթիլ արիւն չթափեց, կառավարութեան զօրքերը մտնում են քաղաք: Իսկ ինքը գնում է զօրքին դիմաւորելու:

Քիչ անց, մօտ ժամը 9-ին, մի ուրիշ մասնակ ստացայ, որով մեր ծանօթ երիտասարդներից մեկը, սպայ Ս. Քեանդարեանը,* աղերսագին խնդրում էր կա՛մ ես, կա՛մ Հիպերիկը մի կերպ օգնութեան հասնենք, որովհետև իրեն բանտարկել են որպէս բոլշևիկ և գուցէ սպանեն:*

Ես քիչ սպասեցի, տեսայ Հիպերիկը չեկաւ, դուրս եկայ Քեանդարեանին օգնութիւն հասցնելու, որին զիտէի իբրև դաշնակցականի, և որը Հիպերիկի խորհրդով երկու օր փակած տանն էր և կայարան պաշտօնի չէր գնում:

Դուրս եկայ, մի քանի հանդիպած մարդու յայտնեցի, որ եթէ կայարան գնան կամ գնացածի պատահեն, յայտնեն, որ Քեանդարեանը դաշնակցական է: Այդ ժամանակ նկատեցի, որ ինձ վրայ մի այլ տեսակ են մայում: Ոմանք հարցնում են, թէ ուր է Հիպերիկը, կամ ինչ զիտեն նրա մասին: Ես յայտնում եմ, որ տոմս եմ ստացել, և նա շուտով տուն կգայ: Քիչ անց ինձ շրջապատեցին և գրեթէ ուժով բժ. Միրզոյեանն ու ...* կառք նստեցրին և տարան դէպի կայարան ու ճանապարհին շատ զգոյշ յայտնեցին, որ Հիպերիկը թեթև վիրաւորել է: Ինձ տարան երկաթուղու հիւանդանոցը, ուր արդէն շորերը փոխած պատկեցրել էին Հիպերիկին: Նա ինձ հանգստացրեց, որ չվախենամ, ասելով որ ոչինչ չկայ, վերքը թեթև է, և ինքը ցավ չի զգում:

Երկու գնդակ մտել էր մէջքից և մնացել ստամոքսում: Բժշկական խորհրդի առաջարկութեամբ համաձայնութիւն տուի անդամահատել գնդակները հանելու նպատակով: Հիպերիկը սկսել էր քիչ արիւն քթել: Նոյն օրը ժամը 4-ին անդամահատեցին գնդակները հանելու նպատակով, որից յետոյ 3 ժամ Հիպերիկը քնած մնաց, բայց արթնանալուց յետոյ շատ տանջեց հազից ու բերանից դուրս գալով գագերից: Մայիսի 15-ին մինչև ժամը 10-ը նույն վիճակն էր, յետոյ սկսեց բերանից շատ արիւն գալ: Ժամը 5-ից զարկերակը դանդաղեց, և մինչև ուշ գիշեր սիրտը պահում էին դեղ սրսկելով: Գիշերուայ ժամը 12-ին հանգիստ փչեց շունչը՝ սիրտը արնաքամ լինելուց: Գիտակցութիւնը միշտ տեղն էր և չիմացավ իր դրութեան լուրջ լինելը: Ըարունակ մտածում էր վերջին դէպքերի մասին: Պարզում է, որ ժամը 9-ին, երբ պատգամաւորները ամեն ինչ վերջացրած, Մուսայելեանի թողած փողերը* արդէն հաշւած ու կայարանապետին յանձնած՝ հեռախոսով կառք են խնդրում քաղաք գնալու, կառքը, սակայն չի գալիս, ուզում են ոտ-

Ճի թույլատրել պատմիչարկությանը անցնել Երևան, հայտնելով, որ ինքը լիազորված է հարցը տեղում լուծելու և առաջխաղացումը չի կանգնեցնի, բայց պատրաստ է հարցն առանց կռվի վճռելու, պայմանով, որ մինչև մայիսի 14-ի առավոտյան ժամը 6-ը հեղափոխական կոմիտեն անձնատուր լինի և գրահագնացքը հանձնի անվնաս:

* Սեպուհը արտակարգ լիազորություններով շարժվում էր դէպի Ալեքսանդրապոլ ապստամբությունը ճնշելու համար:

* Քյանդարյանը կայարանի պարետն էր, դաշնակցական:

* Դաշնակցականները իրենց իրավունք էին վերապահում փողոցում ձերբակալել բոլոր նրանց ում կասկածում էին մայիսյան ապստամբությանը մասնակցելու մեջ:

* Անընթեռնելի բառ:

* Պետական գանձարանից վերցված էր 18 մլն, որից 5 մլն ռուբլին պատկանում էր քաղաքային բանկին:

քով գնալ, հենց այդ ժամին մտնեմուն են Հիպերիկին և խնդրում կուսակցական գործով կայարանում կայանալիք ինչ-որ խորհրդակցութեան գնալ:

Հիպերիկը գնում է Լ. Սարգսեանը և Իսահակ Տեր-Ներսիսեանը շատ են սպասում, ո՛չ կառք է գալիս, ո՛չ Հիպերիկը՝ վերադառնում, գնում փնտրում են և տեսնում Հիպերիկին ժողովի նստած. նա ձեռքի նշանով խնդրում է նրանց վերադառնալ քաղաք առանց իրեն: Մի քանի րոպեից, երբ Հիպերիկը դուրս է գալիս տուն դառնալու, մեկը մտնում է և յայտնում, որ սպայ Քեանդարեանին բանտարկել են: Հիպերիկը շտապում է նրա մօտ, ազատում վերջինիս և վերցնում է հետը՝ մինչև քաղաք ուղեկցելու: Կայարանից քիչ հեռու՝ հրապարակի վրա, նրանց դեմ է դուրս գալիս չարագործը և, շրջապատելով երկուսին, ատրճանակը ուղղում է Քեանդարեանին՝ վերջինիս սպանելու նպատակով: Քեանդարեանը գոռում է՝ «այ. Չոլախեան, ինձ ուզում են սպանել», ասում ու փաթաթում է Հիպերիկին: Հիպերիկը չարագործի ձեռքը բռնում է և առաջարկում չկրակել: Իսկ նա գոռում է. «Դու հեռացի՛ր, դու մի՛ խառնուիք»: Այդ րոպեին լսում է կրակոց, և Հիպերիկը վիրատուրում է մեջքից:՝ Նոյն վայրկեանին մօտից մի խանութպան շալակում է Հիպերիկին և տանում մօտակայ երկաթուղու հիւանդանոցը: Հիպերիկը վիրատուրում է առաւօտեան ժամը 9-ին:

Աելորդ չեմ համարում յայտնել նաև այն, որ հիւանդանոցում, արդէն ծանր վիրատուրած Հիպերիկի պահանջմամբ երկտողով պատահածի մասին յայտնեցի զօրաց նախարար պ. Ռուբէն Տեր-Մինասեանին, որն այդ ժամանակ գտնում էր կայարանում:*

ПО СЛЕДАМ ОДНОГО ДОКУМЕНТА, ОТНОСЯЩЕГОСЯ К МАЙСКИМ СОБЫТИЯМ

____ *Резюме* _____

____ *К. Алексанян* _____

Представленный документ является важным источником Майского восстания, где представлена деятельность местных органов самоуправления и партии Дашнакцутюн.

Документ свидетельствует, что местные органы самоуправления и партия Дашнакцутюн вели уравновешанную политику и своей деятельностью создавали условия, чтобы общество было единым, а внутренняя жизнь государства была устойчивой.

Документ является важным свидетельством той ситуации, которая создалась после подавления Майского восстания.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Ալեքսանյան Կարինե Վանիչկայի – պ.գ.թ., ՀՀ ԳԱԱ

Շիրակի հարազտական հետազոտությունների կենտրոն,

E-mail: karineal@mail.ru

* Չոլախյանին չի հաջողվել փրկել Քյանդարյանին, նա ևս սպանվել է:

* Ռուբեն Տեր-Մինասյանը մայիսի 8-ին կառավարության նիստում հայտարարելով, որ մենք ինքներս ենք ստեղծել անկախ Հայաստանը, և ինքներս էլ պետք է պաշտպանենք այն, կամ նրա հետ մեռնենք՝ մայիսի 9-ի գիշերը եկել էր Ալեքսանդրապոլ: